

ІЄРАРХ МАЗЕПИНСЬКОЇ ЕПОХИ (до 300-ліття поставлення на Київську митрополію Йоасафа Кроковського)

Доба гетьмана Івана Мазепи, позначена відродженням національного, політичного, економічного і духовного життя, виявила плеяду церковних діячів, які при тісному спілкуванні з козацьким гетьманським урядом та його всебічній підтримці забезпечили за Україною стійкий церковно-культурний провід у всій Центральній і Східній Європі. Однією з центральних особистостей мазепинської епохи був Київський митрополит Йоасаф Кроковський, який розділив з українським народом і славу, і трагедію поразки свого великого спільника і протектора.

Перші відомі нам свідчення біографії Олександра (світське ім'я Йоасафа Кроковського) вказують на високий рівень його освіченості. Навчався він, як інші тогочасні передові діячі, до 1670 р. у Києво-Могилянській колегії в ректорство Варлама Ясинського, з яким надалі тісно перетинався його життєвий і творчий шлях. Прагнучи освітнього і наукового вдосконалення, Кроковський вирушає за кордон з метою прослухати курси філософії та богослов'я у знаменитій Римській католицькій академії, для чого тимчасово переходить в уніатську віру.

Майже десятирічний досвід закордонних освітніх мандрівок київського вченого сприяв його швидкому зростанню як наукового і церковно-адміністративного діяча. З поверненням 1683 р. на батьківщину, він знову повертається у православ'я і під впливом свого колишнього наставника, на той час архімандрита Києво-Печерської лаври Варлаама Ясинського приймає чернечий постриг під іменем Йоасафа. Того ж року запрошений викладати в Києво-Могилянській колегії поетику й риторику, з 1686 по 1689 р. – професор філософії та префект, а з наступного – ректор і перший професор богослов'я, який започаткував регулярні чотирирічні курси з цього предмету. Водночас, в грудні 1688 р. Йоасаф був настановлений ігуменом Київського Пустинно-Миколаївського монастиря, який на той час знаходився в адміністративній залежності від Києво-Печерської лаври, і залишався його настоятелем навіть керуючи Колегією і Братським Богоявленським монастирем (1693 р. Кроковський знову був обраний на посаду ректора і, за традицією, став ігуменом Києво-Братського монастиря).

Рівень викладання гуманітарних наук в Колегії за Йоасафа Кроковського значно зріс. Збереглися курси риторики і філософії, читані професором латинською мовою. Як стверджував дослідник В. Асоченський, професор Кроковський намагався принципово відмежуватися від середньовічної єзуїтської схоластики і закликав до цього своїх колег і слухачів. Дбаючи про виховання студентів, ректор відновив засновані ще Петром Могилою студентські конгрегації.

У своїй різносторонній діяльності Йоасаф Кроковський користувався немалою підтримкою Івана Мазепи. Гетьман високо оцінював видатні адміністративні здібності і педагогічний хист вченого. Зокрема, з приводу обрання його на ректорську посаду в Колегії, у листі до Київського митрополита Варлаама Ясинського Іван Мазепа вказував, що «пречесний отець Кроковський, ігумен Микільський, людина досконало вчена, богобоязлива, zelo розумна і статечна і краще від інших управляти зможе»¹.

Опікуючись провідним в Україні навчальним закладом, Йоасаф Кроковський зміцнив його матеріальне і правне становище. Хоча права вищого навчального закладу колегії фактично надав гетьман Іван Виговський, закріпивши їх у відомому Гадяцькому трактаті 1658 р., однак офіційне визнання свого статусу, зокрема, у московських правлячих колах, Колегія тоді так і не отримала. Тому в червні 1693 р., за підтримкою гетьмана Івана Мазепи та Київського митрополита Варлаама Ясинського, Йоасаф Кроковський клопотався в Москві про надання Братському монастиреві «жалуваної грамоти» і пожертв на школу, щоб процвітали в Києві «вільні філософські і богословські науки», а також підтвердження «судової автономії» навчального закладу. 11 січня 1694 р. Колегія врешті отримала відповідну грамоту, що означало визнання її статусу вищої школи. Вже після 1694 р., а особливо підтверджувальної грамоти Петра I 1701 р. починає широко вживатися назва «КиевоМогилянська Академія».

В березні 1697 р. Йоасафа Кроковського було висвячено в сан архімандрита найавторитетнішого в Україні монастиря – Києво-Печерської лаври (причому його кандидатуру на посаду настоятеля Лаври висували ще в листопаді 1690 р.). Після напруженої боротьби його попередників – Варлаама Ясинського і Мелетія Вуяхевича – за незалежність печерського друку від посягань московських патріархів, в діяльності Лаври та її видавничого осередку настали значно кращі і спокійніші часи. Цьому сприяла підтримка архімандритові як в Україні – з боку гетьманської адміністрації, очолюваної гетьманом Іваном Мазепою та Київського митрополита Варлаама Ясинського, так і в Москві – по смерті патріарха Адріана блюстителю патріаршого престолу українець і вихідець з печерської братії Стефан Яворський практично «крізь пальці» дивився на те, що київська Лаврська друкарня продовжує друкувати книги за українськими канонами.

За відносно недовгого архімандритства Йоасафа Кроковського (1697–1708) друкарня Києво-Печерської лаври відновила продуктивну діяльність могилянської доби: в цей період було надруковано близько 40 видань, хоча здебільшого це були передруки попередніх лаврських видань, зокрема, «Патерик Печерський» 1702 р. із знаменитими грав'юрами Леонтія Тарасевича, четверта частина «Четві – Міней» Дмитрія Ростовського (1705), чудово ілюстроване «Напрестольне Євангеліє» 1707 р. Завдяки Йоасафу Кроковському Лаврська друкарня в технічному відношенні була облаштована значно краще від інших українських друкарень: архімандрит збудував для неї нове приміщення і придбав великий друкарський станок, який друкував книги на найкращому, александрійському папері.

В серпні 1708 р. у Москві Йоасафа Кроковського було висвячено блюстителем патріаршого престолу Стефаном Яворським на митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії. Його управління Київською митрополією припало на важкі для України часи. «Зрада» гетьмана Івана Мазепи значно погіршила політичне становище українського народу і привела до хвилі репресій царського уряду. Прихильників й спільників Мазепи, серед яких було чимало духовенства – архімандрит Батуринського монастиря Гедеон Одорський, лохвицький протопоп Іван Рогачевський та ін. – відправляли на заслання в далекі закутки Російської імперії. Підозріння впало і на митрополита Йоасафа Кроковського. Цар побоювався, щоб митрополит та інші духовні особи «персонально з народом противности якої не показали» і тому наказав князю Куракіну насильно привезти до Глухова найвищих церковних діячів, бо «оний архиерей (м. Йоасаф) був признаний ніби согласник оному Мазепі». Тоді ж, в листопаді 1708 р., митрополит Йоасаф Кроковський з чернігівським та переяславським владиками, був змушений з наказу Петра I проголосити анатему гетьманові Івану Мазепі.

Ще гірші обставини спіткали Йоасафа Кроковського через десять років. У зв'язку зі справою царевича Олексія, який на допиті показав, що начебто листувався з Київським митрополитом з метою поширення серед українців опозиційних настроїв до Петра I, Кроковського викликали на зізнання до Петербургу. Однак до столиці він не доїхав – помер по дорозі у м. Твері, як припускають, «неприродною смертю».

Проте ще до цих трагічних подій діяльність Київського митрополита залишила чимало яскравих сторінок в історії Української церкви і культури. І в своєму високому сані церковний діяч не переставав дбати про улюблену Київську Академію: спорудив для неї на свої кошти дерев'яний будинок для бурсаків, який назвали «студентським домом», і заповів свій найцінніший спадок – власну бібліотеку. Саме завдяки старанням і підтримці Йоасафа Кроковського і гетьмана Івана Мазепи число студентів Академії на початку XVIII ст. досягло своєї найвищої кількості – близько 2000 чоловік. Недаремно самі вихованці закладу широко любили і поважали свого наставника і опікуна, саме тому на знаменитих тезах одного з могилянців – Івана Мигури – митрополита Йоасафа Кроковського було зображено в оточенні київських студентів.

Київський першоієрарх при цьому не забував і про інші київські монастирі, передусім ті, з якими була пов'язана його духовна служба. Так, в опису ризниці Успенського собору за 1751 р. значилися, поміж інших цінних пожертв, ризи і стихарі від митрополита Йоасафа Кроковського.

Митрополит Йоасаф Кроковський склав Акафіст св. великомучениці Варвары і Сказання про її життя і чудеса, «чтобы навсегда запечатлѣть въ умахъ и сердцахъ своихъ согражданъ память о таковомъ чудѣ» і запровадив його спів у монастирі по вівторках².

Київ з його високим рівнем освіти і науки, який забезпечували провідні культурно-освітні осередки – Могилянська академія і Печерська лавра, піднявся на часи діяльності Йоасафа Кроковського та Івана Мазепи, за визначенням сучасників, до рівня Могилянських Афінам, став визнаним центром всієї Східної і Центральної Європи.

Світлана Кагамлик

¹Йоасаф Кроковский, митрополит Киевский, Галицкий и Малья России (1708–1718 г.) // Киевские епархиальные ведомости. – 1905. – С. 1302. ²Малеванский Ф. Киевский митрополит Иоасаф Кроковский. 1708–1718 гг. // Киевские епархиальные ведомости. – 1897. – С. 856.